

Dr. SZÁNTÓ IMRE tanszékvezető főiskolai tanár:

**A SZÉLNEK ERESZTETT VÉGVÁRI KATONASÁG SORSA
A BALATON VIDÉKÉN
1671—1750**

A Wesselényi-féle főúri összeesküvés kiváló ürügyet szolgáltatott arra, hogy I. Lipót császár kísérletet tegyen a magyar önállóság teljes eltörlésére és a nyílt abszolutizmus bevezetésére. Minden esetleges ellenállás elhárítására 1671-ben azonnal kísérletet tett a bécsi udvar a meg-

A Balaton környéke a XVI. században
(Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. Lazius — 1556 — Balaton. B. IX. a. 487—6.)

bízhatatlannak tartott magyar haderő felosztatására. Az elbocsátott magyar katonák helyébe nagyszámú német zsoldost hoztak. Lipót császár a megszálló csapatok fegyveres erejére támaszkodva felfüggesztette Magyarország rendi alkotmányát. „A magyarok — érveltek Bécsben — rebelláltak, s ezzel minden privilégiumukat elvesztették, mostantól kezdve tehát mint armis subjecti — fegyverrel alávetettek — kezeltetnek.” [1].

A magyar önállóság maradványainak megsemmisítése, hazánk katonai megszállása, a magyar hadi nép szakadatlan csökkentése új terheket és bajokat hozott a régiék mellé. A Wesselényi-összeesküvés bukását nyomon követő Habsburg-terror Magyarország népei anyagi és kulturális értékeinek nagyarányú pusztulásával járt.

Hogy a hadi nép számáról és beosztásáról Zala megyében világos áttekintést szerezhessünk, közöljük a Kanizsával szemben lévő és a balatoni végházak magyar haderejének összeírását a reductio előtt és után [2]:

Végházak	huszár	reductio előtt hajdú	tüzér	rendkívüli	reductio után huszár	hajdú
<i>Kanizsai végházak:</i>						
1. Egerszeg	300	150	4	5	150	100
2. Pölöske	30	70	1	—	?	?
3. Egervár	25	50	1	—	?	?
4. Lövő	46	42	—	—	30	15
5. Zalavár	15	100	—	1	25	50
6. Szentgyörgyvár	25	40	—	—	—	15
7. Wöhr (!)	16	20	—	—	—	15
8. Lenti	100	100	—	2	100	50
9. Szécsisziget	50	100	1	—	30	40
10. Alsólimbach	50	50	—	—	—	15
11. Kányavár	—	15	—	—	—	15
12. Muraköz (Légrad)	50	200	—	—	50	80
13. Körmend (Vas m.)	150	100	—	—	?	?
14. A bán népe	?	?	—	—	100	80
Összesen:	882	1087	7	8	485	475
<i>Balatoni végházak:</i>						
1. Keszthely	100	100	1	1	50	40
2. Tihany	20	50	1	1	15	30
3. Vázsony	40	74	2	1	25	30
4. Szigliget	10	25	—	—	5	20
5. Csobánc	20	25	—	—	5	20
Összesen:	190	274	4	3	100	140

A reductio végrehajtása után a megcsappant hadi néppel nem lehetett a Kanizsa várából két-háromezer emberrel kiinduló török portyákat megakadályozni. A régi harcedzett huszárok elbocsátásával a török vérszemet kapott, s a behódoltatást oly merészen kezdte űzni, hogy a legrosszabbtól lehetett tartani. Zalavár naponta a legnagyobb veszedelemben forgott. Közelében a törökök állandóan garázdálkodtak. „... az törökök itt vannak alatt a békességtől fogva tizen kétszer voltak hol felleessen, hol pedig kevesebben mind annyi csatájokban is” — írja Fancsy

A Balaton-melléki várak a XVII. században
(Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. Ismeretlen eredetű 1685-ből)

István szentgyörgyvári kapitány 1681 április 17-én Batthyány Kristóf főkapitánynak [3]. Nem is csoda, hiszen a Kanizsával szemben lévő végházak területén a kanizsai pasa alatt 5.400 török állott, a Kanizsával szemben lévő 16 magyar végházban pedig a reductio után mindössze 300 ember volt. S ennek a 300 embernek kellett védenie Stájerországot, Alsó-Ausztria egy részét; ezeknek kellett a Drávától a Balatonig, majd innen a Rábáig az összeköttetést fenntartaniok [4].

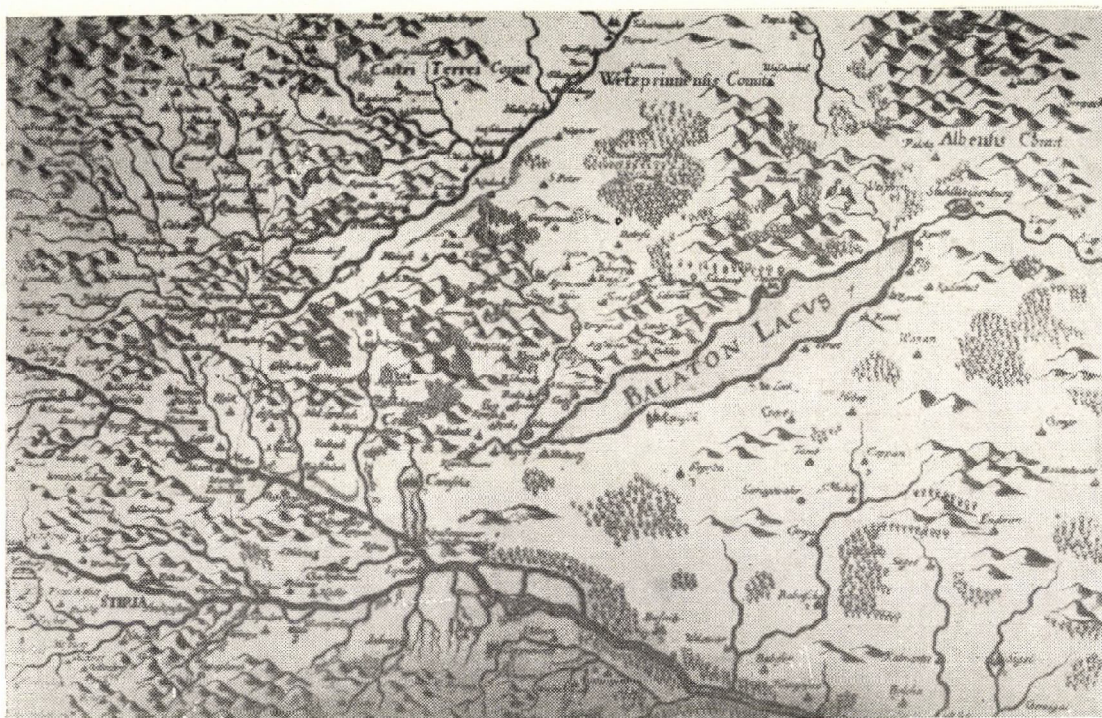
A végvári harcok idején szegénylegény a végek katonája, aki a maga elhatározásából, de a nyomorúság által szorítva, vállalta a katona-sorsot. Egy szál kardján kívül semmije sem volt, ezzel kereste az egyre szűkebbé váló katona-kenyeret. Ebben az időben a végbeliek nyomora elérte tetőpontját, de már korábban is éveken keresztül nem kaptak fizetést, s félmeztelenül az éhséggel küszködtek. A magyar katona csak két eshetőség között választhatott: vagy éhen hal, vagy csavargóvá, rablóvá

lesz. Egyes helyeken, mint pl. a balatoni végházakban, fejvesztés alatt tiltották a portyázást, de ennek sem volt eredménye. Babocsay Ferenc keszthelyi kapitány Montecuccolihoz írt 1668. évi jelentésében valamennyi társa nevében kijelenti, hogy négy év óta egyetlen fillért sem kaptak, s ha a fizetés gyorsan nem érkezik, nincs mód őket az éhségtől és pusztulástól megmenteni [5].

A Kanizsa körül fekvő végházak és a báni várak hadi népe még rosszabbul állott. „Már semmit sem tehetek — írja Batthyány főkapitány — a kétségbeesett néppel, mert hatodik éve, hogy egy fillért sem kapott. Legalább négy havi zsoldot adjanak a szegényeknek, mert az általánossá vált portyázás különben véget nem ér” [6]. Megolcsódott a magyar vér! A fizetetlenség volt az oka, hogy a végbeliek a falvakra jártak. „A katonáknak nincs élésük, nincsen pénzük, az éhség kényszerítette őket, hogy kimenjenek és fosztogatásból éljenek.” Néhol egész csatákat vívtak a lakosokkal az éhségükben és nyomorukban mindenről megfélemedezett végbeliek. „... bizonyos pedig — írja Széchenyi György veszprémi püspök 1654-ben Batthyánnak —, hogy a Szalán túl való végházakból s a Kemenes alól szinte mint a törökre, úgy csatáznak erre a Bakonyságra, szinte elnyomorodik a szegénység” [7].

Ha mindezekhez vesszük a török portyázásait és a német katonaság okozta szörnyű terheket, úgy előttünk áll az ország — és vidékünk — akkori siralmas állapota. „Rettenetes dolog Kegyelmes Uram — írja Radonay Mátyás zalavári apát 1685-ben Batthyány Ádámmal — minémű kegyetlenséggel és dühösséggel és acsarkodással kezdettek lenni pogány ebek az szegény koldult keresztény polgársághoz, legkiváltképpen (a kanizsai — Sz. I.) fő Passa népe, szénájokat, gabonájokat és mindenféle élelmet erővel és erőszakkal elvitetni... ha oda nem adgya szegénység, fülit, orrát metéli és le is vágja, Császár Tisztein kívül ennyehány falura 1.000 köből búzát vetettek, úgy hogy meg adgyák az árát, de amit akarnak, csak azt vetnek érette, szegénység pedig német adóba sok pénzt kért föl búza fejébe, úgy hogy sokaknak egy szem sem marad; egy szóval oly nagy nyomorúságban vagyon, félelemben, rettegésben pogány kevély ebek miatt, hogy készek volnának ellent támadni, ha volna segítségek, mert nem állhatták tovább” [8].

Az ún. „*visszaszerző*” háborúk során a bécsi kormányshívek nem idegenkedtek a magyar katonaság szaporításától. Így 1681-ben a Kanizsa körül fekvő végházak hadi népét 1.092 huszárból és 1.467 hajduból állapították meg. Az 1682 július 9-i rendelet alapján a hadi tanács még 892 huszárt és 1.167 hajdút helyezett ide, s így ezekben a végházakban az 1683. év elején a reductionális ezer ember helyett már 3.059 vitéz szolgált [9]. Azt nem tudjuk, hogy az előírányzott számból mennyit hoztak össze, de annyi bizonyos, hogy a Zala megyei végházak újra benépesültek. Az 1695. évi kimutatás szerint a Kanizsa körül fekvő végházakban 1.092 huszár és 1.367 hajdu volt; a balatoni öt kis végházban 190 huszár és 274 hajdu [10]. A Zala megyei várak őrsege — különösen a Balaton mentén — az 1696. évi összeírás adatai szerint jóformán teljesen magyar volt, és csak kevés délszláv elemet találunk közöttük, de ezeknek jelentős része szintén elmagyarosodott.

A Balaton környéke a XVII. század második felében
(Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. *L'Ungaria*, 1686.)

Minél inkább közeledett a „visszaszerző” háborúk vége, annál inkább előtérbe került ismét a régi gondolat, hogy a magyar katonaságot a végházakból elbocsássák. Lipót császár 1701 november 9-én megszüntette a magyar katonáktól őrzött végházakat. A végbeliek ezentúl egyenlőkké tétettek a polgárokkal, s földműveléssel vagy kereskedéssel kellett foglalkozniuk. Íme a szegény magyar katona sorsa! Hosszú küzdelmei és nélkülözései jutalmául szégyennel elbocsátották s kezébe koldusbotot adtak. Nem volt más választásuk, — ha nem vállaltak fel súlyos földesúri terhekkel együttjáró jobbágytelket, — mint a bujdosás és szegénylegénykedés. S valóban, a század utolsó évtizedeiben elszaporodtak a hegyek és az erdők mélyén lappangó emberek; a hazájában hazátlanná vált, korábbi társadalmi helyzetéből kiszakadt szegény kóborlók úgy éltek, ahogyan éppen tudtak [11].

Schenkendorf Kristóf ezredes, a kanizsai parancsnok 1702 január 26-án a király utasítása alapján az udvari haditanácstól parancsot kapott, hogy Magyarországon több erődöt (mint pl. Kanizsát, Zalavárt, Körmen-det stb.) rontasson le, „melyek — Bécs szemében — csak rablófészekként szolgálhatnak” [12]. Így került sor 1702 tavaszán a legtöbb Zala megyei, köztük az öt kisebb balatoni végház (Keszthely, Tihany, Vázsony, Szigliget és Csobánca) lerontására.

A végváriak elpusztítására irányuló folyamatban a Habsburgok nemcsak saját katonaságuk erejére, az udvari hivatali szervek rendelkezéseire támaszkodhattak, hanem az „új” helyzetet saját javukra felhasználó magyarországi nagybirtokosok támogatására is. A földesurak minél

teljesebben ki akarták terjeszteni hatalmukat jobbágyaikra, hogy nagyobb mértékben élhessenek szolgáltatásaikkal. Az idegen hódító követeléseivel együtt jelentkező földesúri kényszer a végváriak életét még nehezebbé és elviselhetetlenebbé tette.

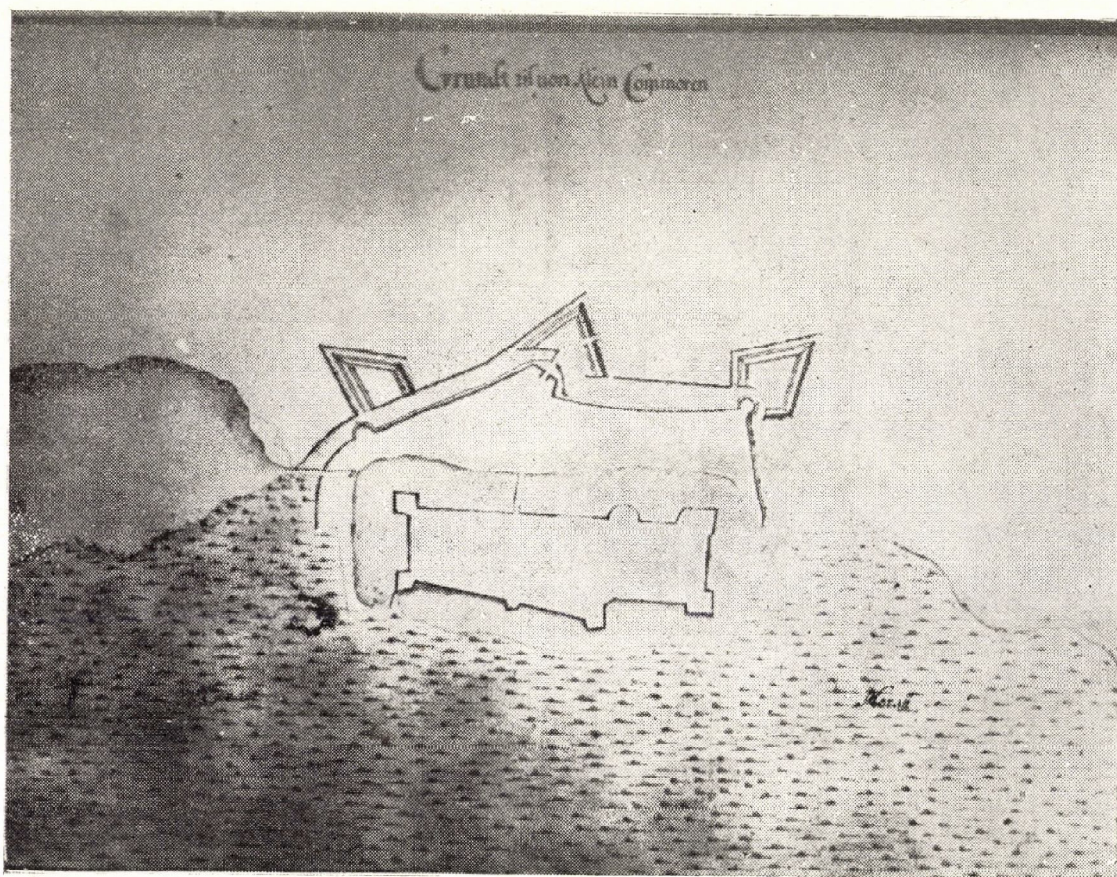
A Habsburg-centralizáció magyarországi társadalmi bázisának kiterjesztése — mint ismeretes — az ellenreformáció jegyében történt meg. Az aulikus földesurak a teljesen kiszolgáltatott jobbágyokat erőszakos módon katolizálták. A földesurak és jobbágyok ellentétét vallási harc is mélyítette. Az ellentét oka főként a református lakosok kettős anyagi megterhelése volt: fizették prédikátorukat és tanítójukat, s e mellett tartaniuk kellett a rájuk telepített papokat, szerzeteseket. Az ellenreformáció szükségszerűen a „második jobbágyság” rendszerének vallásos ideológiája lett, s vele szemben a szabadparaszti törekvések még inkább összeforrottak a reformációval. Eppen ezért számos magyarországi egyházi javadalmat német kolostorok kezére játszottak, hogy ezzel is fokozzák a magyar klérus elnemzetietlenítését és erősítsék a Habsburg-centralizáció természetes támaszát [13]. Lipót császár Tihanyt 1701 augusztus 11-i adománylevelében az osztrák altenburgi bencés apátságnak adományozta [14], III. Károly pedig 1715-ben Zalavárt a göttweigi bencésekre ruházta [15]. Ez is világos bizonyítéka annak, hogy a Habsburg berendezkedés Magyarországon a török kiűzése, majd a Rákóczi-szabadságharc bukása után fegyveres ereje mellett harcba vitte a vallás erőit is a magyar nép leigázására.

Kelet-Európában a XVI. század folyamán a „második jobbágyság” rendszere által biztosított robotmunkán alapuló földesúri árutermelő mezőgazdasági üzemek, az ún. majorságok váltak a tőkés termelés kibontakozásának keretévé. Az árutermelő nagybirtokosok a robotmunkaerőt a jobbágyság röghözkötésével biztosították és így jött létre a kelet-európai agrárfejlődésben a feudalizmus bomlásának, a kapitalizmusba való átmenetnek általánosan jellemző formája, melyet Engels óta „második jobbágyság”-nak nevezünk [16].

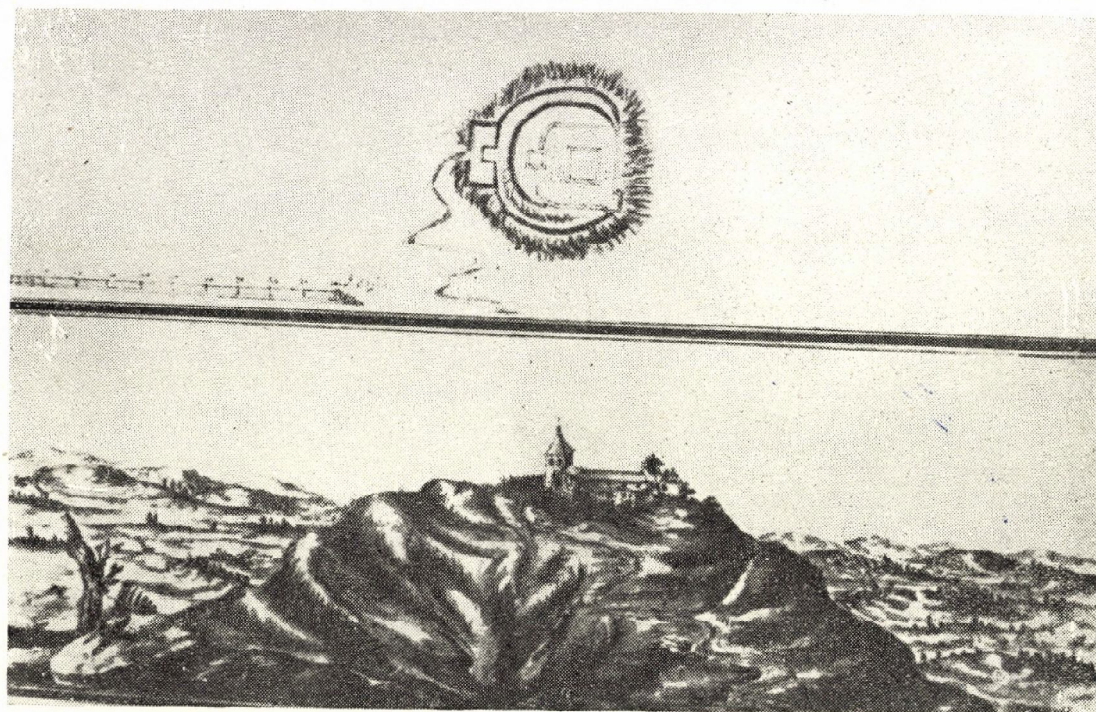
A „második jobbágyság”-gal együttjáró terhek — különösen a robot — mértéktelen fokozása, az embertelen bánásmód természetesen a jobbágyság szívós ellenállásába ütközött. Eleinte megpróbáltak a régi szokásjogra hivatkozva tiltakozni az új terhek ellen, vagy megtagadták a szolgáltatásokat. Ha pedig ez sem segített, tömegesen kezdtek földesuraiktól megszökni. A szökött jobbágyok egy része a városok, mezővárosok felé igyekezett, másik csoportja a végvárakba ment katonának, vagy beállott a szabad hajdúk közé. Ugyanitt kerestek menedéket a török csapatok által felvert vagy elpusztított falvak menekültjei is.

Az „örökös jobbágyság” kötelékéből való felszabadulásnak egyik módja volt, hogy a jobbágyság jobbmódú elemei nemeslevelet igyekeztek szerezni maguknak. A nemesítés azonban csak a személyes szabadság elnyerését jelentette. A jobbágytelek után járó földesúri terheket és állami adókat továbbra is viselni kellett a megnemesített jobbágyoknak is. A felszabadulás másik módja a *katonai szolgálat* volt.

A XVII. században már egyik végvárban a másik után jelentek meg a zsoldos vitézek helyett a paraszttelken gazdálkodó és jobbágyi szolgál-

Kiskomárom vára (Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. G. I. h. 200.)

Csobánc vára (Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. G. I. h. 205.)

tatások helyett katonáskodó hajdúk. Így jött létre a szabad hajdúvárosi és a *magánföldesúri hajdúk* mellett a *végvári hajdúk* kategóriája. Ezeknek a földesúri terhek jórésztől mentesítő kiváltságaik különleges helyzetet biztosítottak a „második jobbágyság” rendszerében agyonsanyargatott jobbágyok között. A török idők alatt lassanként kivonták magukat a földesurak hatalma alól és ezzel megtették az első lépéseket a jobbágykatonaság álma, az ország több helyén megvalósult „hajdúszabadság” elérése felé.

Bár a rendi-feudális hatalom megerősödése nem kímélte a végvárakban harcoló hajdúkat sem, amikor az 1613-as országgyűlés elrendelte dézsmafizetési kötelezettségüket, mindezek ellenére a XVII. század első fele a szabad hajdúság fénykora volt. A parasztságból jött katonáskodó elem a „tizenötéves” háború súlyos vérveszteségei ellenére is tovább erősödött azokon a helyeken, ahol bizonyos kiváltságokat élvezett. Széchenyi György veszprémi püspök 1656. évi kiváltságlevele szerint a Tapolcára beköltözött magánföldesúri hajdúk olyan szabadságot nyertek, „... az mely szabadságban vannak és tartatnak más véghelyekben ezekhez hasonló szabad legények; úgy hogy semmi némű paraszt munkára és robotra s szolgálatra nem kényszeríttük őket, se most, se ezután soha, hanem mint másut a szabad legények, úgy ők is szolgáljanak fegyverekkel. És szabad légyen nekik ezen Városban házakat, majorokat, kerteket csinálni, szőlőhegyeit, határát ezen Városnak és földit élni, szintén mint az itt való jobbágyok élnek, az egy dézsmán kívül semmit tőlök ne adgyanak... minthogy elég föld vagyon, a melly szántó földeket föll fognak és réteket irtanak, övék és maradékjuké leszen ezután is mindenkor, valaméig tőle fegyverekkel szolgálnak” [17].

A csobánciak földesuruknak a török időkben házaik után nem fizettek semmit, de régi szokás szerint tartoztak hegyvámot és dézsmát adni [18]. A keszthelyiek még 1736-ban is visszaemlékeztek azokra az időkre, amikor „... Tomaji, Faludi és Fenéki határokat marháikkal szabadon és minden tilalom nélkül legeltették..., úgy erdejét fájészták, senkinek az földesurak közül akárki volt az, semminémű censust azoktul nem fizettek, hanem mindig egyaránt békességesen usuálták (használták — Sz. I.) [19]. A veszprémi „végházbeli vitézlő rend se török idit, se mostanság (1701–3-ban — Sz. I.) Földes uraiméknak semminémű adót, dézsmát annyi manualis labort nem praestálnak (kézi napszámot nem szolgálnak — Sz. I.) és nem adnak [20]. Szigligeten „sem a török alatt, se most nem fizetnek a földes uraknak” [21]. A tihanyiak is jelentős kiváltságokat élveztek: „... se török alatt, se most senkinek se adót, se dézsmát nem adtak” [22].

A „visszaszerző” háborúk befejezését jelentő 1699. évi karlovici békével *lezárult a török uralom pusztító korszaka*. Zala megyében a földesurak Kanizsa visszafoglalása után kezdtek hozzá a telepítésekhez, mert sok volt az elhagyott és pusztá hely. A mezőgazdasági termelő viszonyokat az általános munkaerőkereslet határozta meg. A megszállólevelek, szerződések (contractusok) az általános munkaerőkereslet jegyében születtek meg, s a feudális kizsákmányolás enyhítése nyert bennük kifejezést az ország jelentős vidékein.

Pethő István óbudai prépost a jezsuiták birtokai, Kiskomár, Komárváros és Galambok részére 1690 május 23-án adott megszálló levelet, „mind az három nevezett városnak öt esztendeig való szabadság adatik, házoktól és házak után való javaitól való adótól és szolgálattól” [23]. A Csuti kápolnánál való határt az uraság a maga számára és hasznára tartotta meg, „mivel az a prépostságnak majorsága volt”. Ugyancsak 1690-ben adott megszállólevelet Széchenyi György a magyaradiaknak öt esztendeig tartó szabadsággal. Az egész faluhatár maradéktalanul a faluközösség használatában maradt. „Adtam pedig azon pusztáimat minden hozzá tartozandó földeivel, rétjeivel, erdőivel, kivévén az tókat, kiket az mi számunkra felében tartoznak halászni” [24]. Radonay Mátyás zalavári apát 1701-ben a radai pusztát „mindennémű hozzá tartozandó földeivel, réteivel, erdeivel, vizeivel, pusztá szőlő hegyeivel” adta oda a megszállóknak három esztendei szabadsággal [25].

A kemendi lakosok 1702-ben azzal a kéréssel járultak Festetics Pálhoz, — mivel szántóföldje nem volt az egykori végvári katonáknak, — hogy juttasson nekik szepetneki és nagygyürüsi pusztájából. Azt is kérték, hogy a földesúr engedje meg a két pusztában marháik legeltetését. Festetics engedett kérésüknek, s adott nekik fejenként öt-öt hold földet, sőt rétet is. A falusi termelőket igyekezett ellátni földdel, réttel. Ennek fejében a kemendi lakosok ígérték a „föld igazságán” kívül a földekért, szarvasmarháik legeltetéséért s a faizásért évenként 12 gyalog napszámot maguk kenyerén aratás, kaszálás, bujtás és kapálás idején [26].

A jobbágyság szabadabb életmódja megmaradt egy ideig a török kiűzése után is. De a török kiverése után a világi és egyházi birtokosok kezdték semmisnek tekinteni nemcsak a jobbágyok, hanem a végvári katonaság kivívott eredményeit is. A bécsi udvar lealázó intézkedései mellett maguk is megkísérelték a *kiemelkedett „vitézlő rendet” paraszti állapotba visszasüllyeszteni*, s a meglazult földesúri hatalmat felettük is érvényesíteni. Ilyen irányú törekvésekkel Zala megye egykori véghelyein az 1690-es évektől kezdve jóformán mindenütt találkozunk.

Az óbudai prépostság a jezsuitáknak 1690-ben megtelepített kiskomáromi helységében 1702-ben fogott hozzá a majorsági gazdálkodás kiépítéséhez. Az uraság *Kiskomáromban* majort építtetett és a mellett „cseléd gazdaságot” akart indítani. Ezért arra kötelezte a helybeli jobbágyságot, hogy a komárvárosiak 10 hold földet, a galambokiak 10, a károsiak pedig 6 holdat háromszor szántsanak fel, vessenek be és arassanak le s hordjanak be a kiskomáromi majorhoz. Ezenkívül az egész- és féltelkes jobbágy tartozik egy-egy kaszást adni egy napra, a negyedtelkesek és a zsellérek pedig tartoznak azt összegyűjteni, a marhás jobbágyok behordani, a marhátlan jobbágyok és a zsellérek pedig kazalba rakni. A zsellérek a kiskomáromi major körül „néha-néha fognak segíteni”. A majorsági istállókat, kerítéseket a jobbágyság tartozik megcsinálni, a majort megsározni és a jövőben a pajta körül segíteni. Így indult meg Kiskomáromban a majorsági gazdálkodás a török kiűzése után a Rákóczi-szabadságharc előestéjén [27]. A földesúr nem egykönnyen tudta betörni a jobbágyot az egyre súlyosbodó feudális terhek igájába. A jezsuitáknak is azt kellett tapasztalniuk, hogy a kiskomáromi jobbágyság „igen nyakas

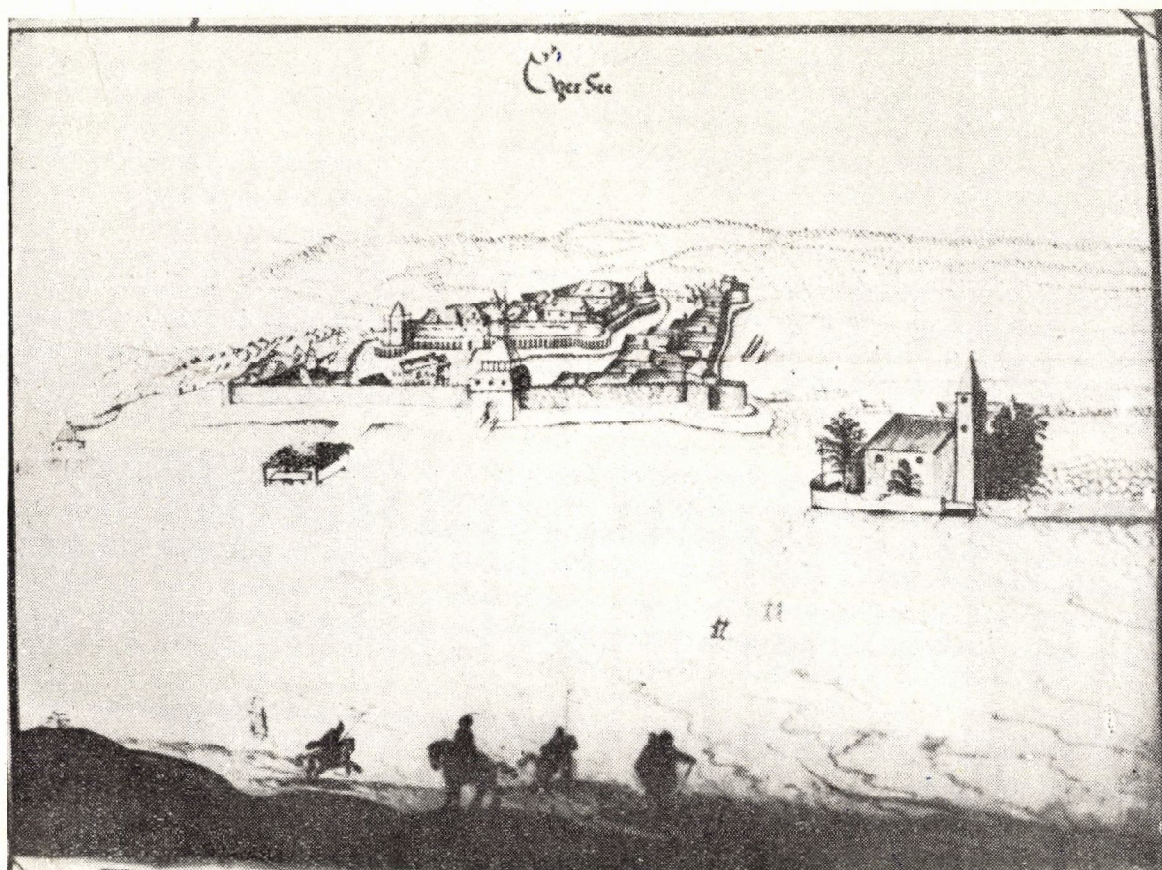
és szófogadatlan” a majorsági gazdálkodás kiépítésével együttjáró terhek növelése miatt [28].

Reyser Amand apát 1703 május 21-én kötött szerződést a *tihanyiakkal*. Ennek értelmében kötelezte őket, hogy mezei terményeikből tizedet, szőlejekből pedig tizedet és hegyvámot adjanak. Ami a robotot illeti, az apát „az engedelmességet annyira hozta” a tihanyi sereggel, hogy egész esztendőben három-háromnap munkát szolgálnak a földesúrnak minden háztól, ezenkívül felgyűjtik és behordják az apáti hídon belül fekvő réten termett szénát. Ugyanakkor az apát egészen nekik engedte át a fél-szigeten a legeltető mezőt. Ami a balatoni halászatot illeti, „mivel ekkoráig a halászok oly gorombák és embertelen voltak — olvashatjuk a szerződésben —, hogy a halaikat eladván, némelykor a földesúrnak semmit sem adtanak”, — most az apát kikötötte, hogy a kifogott halak tized-részét neki szolgáltatassák be. A korcsmát Szent Mihály naptól fogva Szent György napig engedte át nekik és azt is megengedte, hogy aki el akar menni, szabadon elköltözhetik. Mivel azonban a szerződés — a tihanyiak szerint — erőszakkal jött létre, nem tartották magukra nézve kötelezőnek. Későbbi panaszaikban előadják: „Bizonyos alkut extorqueálván (csikarván ki — Sz. I.) tőlünk, melynek hogy nem consentiáltunk (értettünk egyet — Sz. I.) légyen, nem is ratificáltunk (erősítettünk meg — Sz. I.) pöcsétünk és subscriptionk (aláírásunk — Sz. I.) által, magának (az apátnak — Sz. I.) lészen azon contractus is” [29].

Széchenyi Pál veszprémi püspök, miután I. Lipót császár „a kanisai végházakat tollálván (megszüntetvén — Sz. I.) és a benne lévő militiát exauthorálván (katonaságot elbocsátotta — Sz. I.), *Egerszegh* városát, a ki is azon végházak között comprehendáltatván (benne foglaltatván — Sz. I.) ... úgy mint veszprémi püspökséghez tartozandó egyházi jószágot nekünk kegyelmesen kezünkben bocsátotta”, — 1703 február 5-én kötött szerződést az egerszegiekkel [30]. A püspök kötelezte őket terményeikből az „igaz dézsma” megadására, levélhordásra, „és midőn kívántatik — egy hónapig hópénz nélkül a püspök bandériumában — fegyverrel is szolgálni”. A korcsma Szent Mihály-naptól Szent György-napig a városé, a vérhatalmi jog (*jus gladii*) viszont a püspöké.

Az egykori végvári vitézek a török háború lezajlása után szabadok módjára, de közösségi szervezet nélkül akartak letelepedni és élni. De jogukat — mint láttuk — alaposan megnyírbálták a földesurak; a császári és földesúri kettős elnyomás a török időkhöz képest lényegesen megnövekedett. Ezért mondhatta később Kenyeres László egerszegi lakos 1758-ban, — amiért le is csukták, — amikor a városiak felpanaszolták, hogy „az elejek ezen jószágokért a törökön sok véreket ontották”, — hogy „most is jobb volna, ha a török birna” [31]. Bár a kötelezettségek helyenként változtak, egészében mégis a földesúri hatalom előretörését tapasztalhatjuk. A gyűlölet nagy erővel csapott fel azokon a helyeken, ahol a földesurak régi kiváltságaiktól fosztották meg a lakosokat, vagy pedig félretolták a régi urbáriumot és új terheket raktak a régiek mellé a porció terhétől amúgyis végsőkéig elgyötört nép vállaira.

A végváriak antifeudális harca, amely a földesuraknak a „második jobbágyság” keretébe való lesüllyesztési kísérleteivel egyidőben jelent-

(Zala-)Egerszeg vára
(Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. G. I. h. 201/a., Glaser, 179, Egerszeg, 1665.)

kezett, nem vezetett nagyobb területet átfogó mozgalomhoz. De pl. a veszprémi, egerszegi, keszthelyi, szigligeti és tihanyi katonaság szívósan és nem is eredménytelenül harcolt kivívott jogai védelmében. Kiváltságaihoz még akkor is ragaszkodott, amikor a végvárak megszűntek.

Ezekután természetesnek tarthatjuk, hogy a *Dunántúlon a szabadságukban háborgatott, jobbágyi sors előtt álló volt végbeliek váltak a Rákóczi-szabadságharcban a nemzeti ellenállás kovászaivá, a kurucság útegyengetőivé*. Miközben szerették volna megőrizni kiváltságos állapotukat, a nemzeti függetlenségi küzdelem eredményeképpen egyszerre akartak szabadulni az idegen uralom és a földesúri elnyomás terhéől. „Megérdemelnék — írja Esze Tamás, a Rákóczi-kor kiváló ismerője —, hogy sorsukkal, sérelmeikkel, ellenállásukkal és a felkelés érdekében végzett hasznos szolgálataikkal is foglalkozzunk olyan részletesen, mint a tiszántúli szegénylegényekével” [32].

A Rákóczi-szabadságharcot megelőző egész évszázadon úgyszólván végigvonultak függetlenségi küzdelmeink az elnyomó Habsburg-abszolutizmus ellen. E küzdelmek döntő kérdése az volt, hogy a birtokos osztálynak a Habsburg-abszolutizmussal szembeforduló csoportja képes-e támaszkodni a parasztságra, meri-e igénybevenni a dolgozó tömegekben

rejlő hatalmas forradalmi erőforrásokat. Más szóval: meg tudja-e teremteni az idegen elnyomással szemben azt a széles nemzeti összefogást, amely egyedüli biztosítéka a függetlenség kivívásának és megtartásának. Ezt a tanulságot le is vonták azok a szegénylegények, bujdosó jobbágyok, Esze Tamás és társai, akik 1703 május 21-én zászlót bontottak a Tiszaháton [33].

A Rákóczi-szabadságharc a felsőtiszavidéki kuruc parasztok szervezkedéséből bontakozott ki, nőtt országos méretű, dicsőséges szabadságharccá. A föld népe lelkesedéssel sereglett Rákóczi zászlaja alá az ország függetlenségének kivívására. De a szabadságba a fegyvertforgató jobbágyok kezdettől fogva beleértették a maguk felszabadulását is a jobbágyi állapotból. A felkelő parasztoknak a kiáltványok hajdúszabadságot ígértek. A jobbágyság az első időkben a maga szabadítójaként várta és köszöntötte Rákóczit [34].

„Igen kedveltük a kurucságot.
Oly igen kaptuk, mint egy ujságot.
Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot:
Oltalmazzuk,
S szabadítjuk
Szegény hazánkat”. (Szegény legények éneke.)

A Dunántúlon a szélnek eresztett végvári katonák lettek a nemzeti ellenállás erjesztői. A bécsi udvar — mint láttuk — a török veszély elmúltával egyszerűen szélnek eresztette a magyar hadi népet és nem törődött azzal, hogy ezek az emberek, akiknek többé nem volt helyük a feudális társadalom keretei között, miből fognak megélni, hogyan tartják fenn magukat és családjukat. Az elbocsátott végvári katonák úgy teremteték meg a maguk számára a megélhetéshez szükséges létminimumot, ahogyan tudták. A társadalom kivetettjei voltak, akik ahhoz, hogy megéljenek, kénytelenek semmibevenni a társadalom emelte korlátokat és törvényeket. Veszprém megyében, a zalai vidékeken, Sümeg, Keszthely környékén mindenütt megtaláljuk az elbocsátott végbeliek lerongyolódott seregét [35].

A Dunántúlon 1703 végén kibontakozott népmozgalom nyomása alatt kuruccá lett megyei nemesség hívására Károlyi Sándor 5.000 főnyi sereggel 1704 január 11-én kelt át a Duna jegén. A kuruc sereg közeledténél hírére mindenütt fegyvert fogott és csatlakozott Károlyihoz a dunántúli nép és a nemesség nagy része. Bakács Lukács a Keszthely környégi végváriakat gyűjtötte maga köré. A végváriak között megtalálhatóak voltak a régi katonai szervezet hagyományai. A kuruc ezereskapitányoknak csak össze kellett fogniok ezeket a katonaviselt embereket. Szervezésükben a régi szokások uralkodtak. Lengyel János azzal a kéréssel fordult Károlyihoz, hogy a balatonmelléki végházbeliek között lévő Sulya Mihály, aki a „hadakban mindenkor hadnagy volt — hadd legyen most is az”. A régi végvári vitézek — e régi kipróbált katonák — megnyerése nagy segítséget jelentett a kuruc csapatoknak. Február végére néhány vár kivételével az egész Dunántúl felszabadult a Habsburg-iga alól. De a kuruc parancsnokok (Károlyi Sándor és Forgách Simon) tehetetlensége és árulása következtében az év elején felszabadított Du-

nántúl hamarosan elveszett. A császári csapatok tűzzel-vassal pusztították a városokat és falvakat. A nép védtelenül ki volt szolgáltatva az ellenség minden önkényének. A főúri tábornokoktól cserbenhagyott, s a nemesektől elárult nép és az eredménytelen kuruc hadjáratokban szétvert és elszéledt katonaság is a mocsarakban és a Bakony erdőségeiben talált menedéket a Habsburgok gyilkos hordái elől [36].

A *tihanyi félsziget* békésebb, félénekebb népe a kuruc fegyverzaj közeledtére szétfutott, s Reyser apátnak 1704 júniusában kéréssel, fenyegetéssel kellett őket visszatérésre biztatni. A régi tihanyi katonáskodó nép, a szélnek eresztett végbeli had azonban tüstént felcsapott kurucnak. Azon a címen, hogy az ország szabadságáért fogtak fegyvert, megtagadták a földesúri szolgálatokat, lefoglalták az apátság haszonvételeit, prédikátorukat és családját a monostorban helyezték el, magát az apátot pedig halálra keresték, majd karddal támadva ellene, az apátságból ki is üzték [37].

A tihanyiak úgy vélték, hogy elérkezett számukra a teljes szabadság ideje, megszabadultak minden kötöttségtől és kötelezettségtől. Itt is az a veszély mutatkozott meg eleinte, hogy a Habsburg-iga lerázására indított nemzeti küzdelem földesúrellenes jobbágylázba csap át, s ezzel össze is omlik a jobbágynemesi összefogásra épülő szabadságharc.

Rákóczi mindjárt a szabadságharc kezdetén két fontos intézkedést tett a katonáskodó jobbágyok jogi helyzetének szabályozására: szabályozta a jobbágykatonák házanépének kötelességeit a földesúri és a közterhek tekintetében, s összeíratta a hadbement jobbágyokat. A fejedelem 1703 szeptember 28-án Vetésnél kiadott pátense szerint „a fegyvert fogó, igaz magyarságát mutató, fegyverével országunkat, a nemes hazát oltalmazó” kuruc, „akinek csak felesége gyermekeivel lakik házájánál”, mentesül mindenféle pénz- és természetbeni köztehertől, csupán a vármegegyékre kivetett élelemszolgáltatáshoz kell hozzájárulnia. Az egykenyérrel lévők csak annyi kedvezményt kaptak, hogy szekerezéssel őket sem lehet terhelni. A jobbágykatonák háza, ha „csak felesége vagyon otthon”, a földesúrnak „semmi szolgálattal nem tartozik” [38].

A *vetési pátens* rendelkezései azonban sem a vitézeket, sem pedig a földesurakat nem elégítették ki. Az egykori végvári katonákban — de a parasztokban is — a török korban kiharcolt szabadság megtartására irányuló törekvések éltek. A tihanyiak például — Reyser visszaemlékezése szerint — még a török időkben, mikor az apátok távol voltak, hozzászórtak, hogy nekik minden szabad, maguknak foglaltak le mindent, s azon a címen, hogy ők végházban laknak, arra is engedélyt szereztek maguknak, hogy kálvinista prédikátort tartsanak [39]. S most ők is a régi szabadság igényével szálltak harcba apát-földesuruk ellen; fittyet hánytak az 1703-ban rájuk kényszerített szerződésnek, nem engedelmeskedtek az apátnak és úgyszólván minden szolgálatot megtagadtak.

A menekülni kényszerült tihanyi apát, Reyser, a labanc csapatok védelmére bízta magát s Fehérvárott nyert fegyveres segítséggel tért vissza a félszigetre. A vitézek kapitányát elűzte, és protestáns vallásukban is üldözte őket. Azután német katonai segédlettel rákényszerítette

őket a robot árenda, dézsma és hegyvám megadására. A tihanyiakat térdénállva eskette fel a császár hűségére [40].

Amint azonban a Dunántúl Bottyán János diadalmas hadjárata révén ismét a kurucok kezére került, Reyser tihanyi apát helyzete megint veszedelmessé kezdett válni. Bírósgot kért, hogy tisztázza magát a labanckodás vádja alól. Rákóczi Eszterházy Antal és Csáky István gróftól küldte ki az ügy megvizsgálására. Mivel azonban az általuk hozott határozatot Eszterházy távolléte miatt nem lehetett végrehajtani, az apát Bottyán Jánost kérte meg kívánságai támogatására. Bottyán meg is hagyta a tihanyiaknak, hogy a tizedet adják meg az apátnak. A tihanyiak azonban nemcsak a tizedtől, hanem még az árendától is szabadulni igyekeztek. Az apát — írják Bercsenyi Miklósnak — „nagy és szokatlan insolentiát követvén rajtunk, árendát és dézsmát kíván tőlünk, a melyet soha a memoria hominum (emberemlékezet óta — Sz. I.) nem adtunk” [41].

Bercsenyi védelmébe fogadta a tihanyiakat és ismét bírói útra terelte ügyüket. Ekkor az apát egyik szerzetesét, Turnay Ágost magához a fejedelemhez menesztette, aki 1706 március 6-án Egerben adta át Rákóczinak az apát folyamodványát. Ebben Reyser felajánlotta, hogy a háborús időre elengedi a fegyverben szolgálók évi adóját s a házaik után teljesítendő munkát, viszont makacsul, körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy még azok a tihanyiak is adjanak földjeik és szőlejek után tizedet, akik hadi szolgálatot teljesítenek. Rákóczi a tizedet olyan tehernek tartotta, melyet a földesúr nem vehet meg, s azért úgy döntött, hogy „míg a háború tart, nem kényszerítheti a praesidiariusokat (végbeli katonákat — Sz. I.) minden adózásra, hanem csak ennek utána” [42].

De a katonáskodó tihanyiak annyiban túlmentek a vetési pátensen, hogy — míg az nem tartalmazott a jövőre való ígéretet — ők arról akarták magukat „bizonyossá tenni”, hogy a szabadság nemcsak a hadakozás idejére szól, hanem azon túl is osztályrészük lesz hajduszabadság formájában. Mivel a fejedelem említett határozatában nem találtak elég biztosítékot arra vonatkozólag, hogy a földesúri szolgálatokat elhagyhatják, Forgách Simon grófhoz fordultak, aki 1706 április 27-én a következőben vette védelmébe a tihanyiakat: „... esvén értesemre a Tihanyon lakozó lovas és gyalog vitézlő rendnek privilegiumok ellen sokféle adóztatásokkal, jobbágyi robotoltatásokkal, vagyis munkatételekkel némelyek által való aggraváltatások (terheltetések — Sz. I.), mivel az nem kevésbé ellenkezik a felvett igaz magyar ügy ellen, a melybe tudni illik a vég helybeliek szabadsága is befoglaltatik, arra nézve manuteneáltatván (megtartatván — Sz. I.) azon említett Tihanyban lakozó lovas és gyalog vitézlő rendek közönségesen mindazon szabadságokban, valamelyekkel éltenek akkor, a midőn a török ellen végház volt Tihany vára...” [43].

A nyugalom azonban korántsem következett be, sőt még csak növekedtek az ellentétek az apát és a tihanyiak között. Az apát panaszkodott, hogy a tihanyiak vallási (!) és anyagi téren egyaránt sérelmeket követnek el vele szemben, embereit, sőt szerzeteseit is bántalmazták, őt magát halálra keresik, borát, szénáját elhordják, kaszáló helyeit élik, s ha

mindezek ellen tiltakozik, a katonáskodó nép azzal válaszol: a félsziget az övé!

A tihanyiak az ónodi gyűlés idején, 1707 júniusában újból Bercsényihez fordultak, s új döntést kértek ügyükben. Bercsényi Miklós Csáky István grófhhoz utasította őket, de ennek határozata sem tetszett, ezért Eszterházy Antal és Dániel grófokhoz folyamodtak.

Rákóczi nem tudott eléggé élni a felkelő nép kezdeti lelkesedésével, s nem követett el mindent a lelkesedés ébrentartására. Midőn Eszterházy Antal 1708 januárjában Sümegre összehívta a dunántúli rendek kerületi gyűlését, a nemesség már követelte az engedélyük nélkül katonának állt jobbágyságok lefegyverzését és uraiknak visszaadását, továbbá a még katonáskodó jobbágyságok otthonmaradt családtagjaitól az összes úrbéri szolgáltatásokat. A nemesség uralma jobbágyságai felett országszerte megerősödött. Mire a katonáskodó jobbágyságok felszabadítását a pataki gyűlésen törvénybe iktatták, a szabadságharc vezetői a régi lelkesedést a legszebb ígéretekkel sem tudták többé felszítani [44].

A sümegi kerületi gyűlés szelleme tükröződik abban a megegyezésben is, amelyet Eszterházy Dániel 1708. március 10-én az apát és a tihanyiak között fennforgó ellentétek kiegyenlítésére létrehozott. „Azok ugyan a tihanyi lakosok közül in genere, vagyis közönségesen — olvasuk a megegyezés második pontjában — a kik actualiter és personaliter (jelenleg és személy szerint — Sz. I.) az ország szabadságának megnyerése mellett fegyvert kötöttek és viselnek, mindaddig, valameddiglen sub hac obligatione et actuali exertitatione (ezen kötelezettség és jelenlegi katonáskodás alatt — Sz. I.) lenni fognak, a törvényes, mindenekből adandó dézsmáknak hason felét, azok pedig, a kik regementekben vannak a haza szolgálatjában és continuo (állandóan — Sz. I.) nem szolgálnak vagy pedig azok is, kik éppen semmit sem szolgálnak, a törvényes dézsmát plenarie administrálni (teljességgel szolgáltatni — Sz. I.) és megadni tartoznak” [45]. A hegyvámot kivétel nélkül (nemine excepto) mindenki köteles megadni az uraságnak. A nem vitézkedő, hanem házáznál maradónak minden tihanyi lakos tartozik „akárminémű parancsolt munkára” nyolc napi gyalog robotot teljesíteni. A szerződés záradéka világosan kimondja, hogy a benne foglalt köteleességek, illetve engedmények csak a mozgalom elcsendesüléséig tartanak, — „csak addig, miglen isten ő kegyelme ezen mostani motusnak örvendetes és békességes consopitióját nem engedi”.

Mielőtt a szabadságharc katonailag összeomlott volna, belsőleg, az osztályharc mezején már elérkezett az összeomlás állapotába; a szegénység elkedvetlenedett. A szabadságharc elején a paraszti tömegek azzal a reménységgel özönlöttek Rákóczi táborába, hogy véráldozatuk jutalmául hajduszabadságot nyernek, s kivethetik nyakukból a robot és a jobbágyszolgáltatások igáját.

„Mely dolog bizony meg is lett volna,
Magyarországot megnyertük volna,
Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna:
Ily romlásban,
Kárvallásban
Nem estünk volna!” (Szegény legények éneke.)

„Annyira elidegenedett túllünk az föld népe — jelenti egy kuruc tiszt a szabadságharc vége felé — fut és bujdosik előttünk, mint az ellenség előtt” [46]. Nem is csoda! „Kisfaludi László uram iránt is nagyon lamentálódik nemes Szala vármegye — írja Eszterházy Antal 1707 december 25-én Bercsényihez — mivel széltiben gázolja az vármegyét, et quasi vult demonstrare omnipotentiam in comitatu (és mintegy mutatni akarja mindenhatóságát a megyében — Sz. I.), s főképpen szégyenli az egész nemes vármegye, hogy azelőtt, hajdani időben vitézlő rend dolgából csak a sok végházakra nézve is majd leghíresebb s nevezetesebb az egész Dunán innend való földön nemes Szala vármegye volt; s most már Kisfaludi László uram directioja alatt egészen szép híre-neve azon vármegyéből kiállított vitézlő rendnek megcsüggedett s majd proverbiumnak (közmondásnak — Sz. I.) tartatik, hogy „Szaladj”-vármegyéből valók; kiből nem egyebet ítélnének, hanem hogy az főtisztek egyedül csak a privatumot (magánérdeket — Sz. I.) és az rettenetes huzást-vonyást keresik” [47].

A Rákóczi-szabadságharc hanyatlásában és elbukásában szerepe volt a széleskörű nemzeti összefogás gyengülésének és meg bomlásának. A jobbagyság kiábrándult, mert a főúri vezetés, a nyomasztóvá vált nemesi uralom következtében nem vívhatta ki rég várt szabadságát. Meggyorsította a hanyatlást és betetőzte a bukást a reakció veszedelmes aknamunkája, az áruló főnemesség és a népellenes klérus tevékenysége a Habsburgok szolgálatában. Alapvetően azonban a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása határozta meg a szabadságharc kimenetelét: a belső népellenes erők segítségére siető nemzetközi reakció táborá nyomta el nyolc esztendő hősi küzdelme után Magyarország népeinek függetlenségi harcát [48].

A szatmári béke következtében Magyarország szabad zsákmánya lett a Habsburgoknak, a parasztság pedig a nagybirtokosoknak. A püspöki székébe visszaültetett császárhű Volkra János sümegi várától búcsúzó kuruc vitézek sóhajait a Bakony rengetege nyelte el [49].

„Német sas vert fészket már Sümegh várában,
Berdót kiáltanak Vég-Simontornyában.
Veszprém vára volt még, álla utoljára,
Azután szorultunk sűrű Bakonyságra.
Sárgul már levele a sűrű Bakonynak,
Hervad szerencséje szegény kurucoknak.
Meddig áll fönn fejünk? Csak az isten tudja,
Csak az isten tudja, — senki nem mondhatja.
Mi piros vérünknek hol lesz kiontása,
Fáradt teteminknek földben nyugovása.”

A Rákóczi-szabadságharc elbukása miatt hazánk nem tudta megteremteni a tőkefelhalmozás feltételeit, nem tudott rálépni az önálló polgári-nemzeti fejlődés útjára; gyarmati sors várt rá [50].

Zala megye lakossága a szabadságharc korában szétfutott, s a közeli véghelyekre, vagy a védettebb megyékbe szökött. A hadiesemények és a pestis-járvány pusztításai következtében egész vidékek váltak lakatlanná. Az 1715. évi összeíróbiztosok többször említik a megyét sújtó sokféle pusztítást, s kiemelik, hogy sok benne az elpusztult, lakatlan köz-

A Balaton környéke a XVIII. században
(Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. B. IX. C. 706—1.)

ség. A török uralom vérzivataros évtizedei, s a Rákóczi-szabadságharc viszontagságai vidékünket alaposan visszavetették fejlődésében [51].

A szatmári béke után a mezőgazdaság termelőerői s a mezőgazdasági árutermelés csak úgy bontakozhatott ki, ha kezdetben nem földelvételekkel s a jobbágyrobot növelésével, hanem földadományokkal, robotengedményekkel volt összekötve. Eszterházy Pál herceg, az alsólendvai uradalom ura, 1710-ben arra intette csobánci és keszthelyi tiszttartóját, hogy „a jobbágyságnak akár vármegyében, akár másutt igazságokig pártjokat fogja s tueálja (oltalmazza — Sz. I.) kegyelmed” [52]. A már megtelepült, de a Rákóczi-korban elpusztult Kiskomárom 1717-ben kapott újabb megszállólevelet. A lakosok három esztendei szabadságot nyertek minden adó alól. Úgy látszik, hogy az 1702-ben megkezdett majorsági gazdálkodás a szabadságharc éveiben elpusztult, mert az 1717-ben újonnan települt lakosok az egy tallér cenzuson kívül „...az úr dolgára, vagyis egyéb szolgálatra nem köteleztetnek, hanem minden helyes gazda, mikor az kaszálásnak üdeje eljön esztendőről esztendőre minden hajtogatás nélkül egy-egy kaszást tartozik elől állítani” [53]. A gyérnépességű vidékeken a munkaerőhiány miatt az ún. szerződéses (kontraktualista) jobbágyok kedvezőbb körülmények közé kerültek.

Általában azokon a területeken, ahol a XVIII. század első évtizedeiben megtaláljuk a majorsági gazdálkodás bizonyos folyamatosságát, a jobbágyok urbárium szerint szolgáltak, vagy „usus szerint traktáltak

tak". A szerződéses viszony általában az ország középső és déli, régebben török megszállta területeinek jobbágyviszonyait jellemezte, de ugyanilyen viszonyok közé kerültek többnyire a volt végvári katonák is, akik helyben maradtak („antea praesidiarii, nunc vero libertini”).

Miután az országot gyarmatosító Habsburg-hatalom lerontotta az ellenállásra lehetőséget nyújtó várakat, az *elbocsátott végvári katonaság nagy számban vált nincstelenné, minden létalapjától megfosztottá*. A szélnek eresztett szegénylegények, kóborló katonák, csavargó hajduk egy része földönfutóvá, rablóvá, zsvánnnyá züllött. Nem akart visszatérni fajújába a szolgabíró és a földesúr igája alá, hanem kivonult a hegyekbe, erdőségekbe, s ott valóban rablóként viselkedett. Amikor Clements Simon angol utazó 1715-ben a Muraközben Strattman grófné egyik falujába ért, meglepetten szögezte szemét két akasztófára. Ezeknek egyikén még lógott egy test, négy pedig kerekeken feküdt. Az angol érdeklődésére a helybeli pap azzal a felvilágosítással szolgált, hogy egy tolvajbanda tagjai voltak ezek, akik sok rablást követtek el. Clements Simon az itteni uralkodó rablóvilágnak újabb bizonyítékára akadt, midőn Varasdhoz érkezett, ahol — szerinte — az akasztófáknak számát célszerű lett volna megkettőzni, mert az egyikén öt, a másikon nyolc test függött, s azonfelül kettő még kerekeken feküdt [54].

De az elbocsátott végvári katonaság jelentős részének sikerült *megélhetést találnia a nagy munkaerőhiány következtében*. A perlaki (Muraköz) végvár szélnek eresztett katonaságának egyik része Horvátországba költözött, másik része egyéb helyekre [55]. A keszthelyi hajdukat s a városi és a szomszédos falvak beköltözött fegyverfogható lakosságát a Pethő-család Keszthelyen a róluk elnevezett Hajdu-utcában telepítette le, jelentős részük pedig a környező falvak valamelyikében szállt telekre. A keszthelyi végház 1696. évi 198 zsoldos katonájából 1715-ben már csak 86 szabadost (libertinust) találunk helyben, Szentgyörgyvár 1696. évi 26 szabadosából pedig már csak 20-at; a többiek szétszóródtak [56]. Hasonló sorsra jutottak a kemendi végház katonái is; az 1738. évi összeírás már mint zselléreket említi őket [57].

A török háborúk után *szélnek eresztett végvári katonák* — szabad költözésű libertinusok — *voltak elsősorban azok a telepések, akik megszállták a megye lakatlan, vagy gyéren lakott helyeit*. Az 1732-ben megtelepült alsópáhoki lakosok legnagyobb része a szomszédos Szentgyörgyvárból költözött át; olyan vár körül letelepített, egykori szegény végvári katonák, szabad költözésű libertinus zsellércsaládokról van szó, akik aztán a veszprémi püspökség páhoki fundusán jutottak jobbágytelekhez [58]. Nem kis mértékben a szélnek eresztett végbelieknek köszönhető, hogy a véghelyekben bővelkedő Zala megye ethnikai bázisa megmaradt magyarnak a XVIII. században.

De a jobbágyság földdel való ellátásának formája — mihelyt a munkaerő mennyiségi növekedése megfelelő fokot ért el és megnövekedtek az értékesítési lehetőségek — átcsapott a fejlődés ellentétes formájába: a XVIII. század 30-as éveitől kezdve, egyre nagyobb méreteket öltöttek a jobbágyföldök részeinek elrablása, a robot fokozásának esetei. A földesurak támadást intéztek nemcsak a szerződéses jobbágyok viszonylag

kedvezőbb helyzete, hanem az egykori végvári katonaság szabadsága ellen is.

III. Károly Zalavárt — mint már említettük — 1715-ben a göttweigi bencésekre ruházta. Az egykori véghely — midőn a göttweigiek birtokába került — népes helység volt, mint a véghelyek általában, amelyek oázisként emelkedtek ki elpusztított vidékükből. De a földesuraság az 1721. évi úrbérrendezés alkalmával „contractusokon kívül robotra s más munkára” erőltette őket. A lakosok zöme vándorbotot vett kezébe, mikor az uraság a már megszántott földjeiktől is eltiltotta őket. Azok a lakosok, akik a század dereka után telepedtek meg a faluban, olyan új beköltözöttek voltak, akik „azon pusztulás után vették lakásukat” Zalavárra [59].

Grasso apát 1722-ben „némely rendetlenségek” megszüntetésére az apátsági jövedelmek pontos megadására bírói intéssel szorította rá a *tihanyiakat*. A lakosokat eltiltatta, hogy Tihanyban, Apátin, Örvényesen, Aszófön a földesúr tudta nélkül rétet vagy szántóföldet vegyenek vagy eladjanak, továbbá megtiltotta a szőlők vételét és eladását is. Az egész lakosságot figyelmeztette, hogy az árendát s a nyolc napi robotot a földesúrnak késedelem nélkül teljesítsék. Az apát az intés mellett egyben kártérítésre szólította fel a tihanyi nemeseket, kik az árendával elmaradtak, s már négy év óta elmulasztották az uraságnak járó nyolc napi napszámot. Végül az apát tudatta velük, hogy „ha törvényre fakad a városiak dolga”, akkor ő „mind maga fáradságát, mind pedig költségét meg fogja venni a városiakon” [60].

Az új apát, Lécs Ágoston, 1741-ben újból panaszkodott a tihanyiak engedetlensége, nyakassága miatt. A tizedet — úgymond — a maguk meggyökeresedett rossz szokása szerint adják. A bordézsát és kilencedet nem öntik a pincékhez vitt üres hordókba, hanem mielőtt megadnák, megméri és följegyzik. Azt akarják, hogy az uraság ne eressze marháit a tarlóra, de ők magukét ráeresztik, sőt még az urasági sarjút is levágják. Az erdőt is szabadon élék, noha tilalmas. A halászatban sem tartanak törvényt. Az apát 1743. szeptember 20-án úriszékén perbe fogatta az összes tihanyiakat. Hiába fenyegetőztek a tihanyiak, „ha mostani facultasokhoz képest föllebb terheltetnek, kéntelenek lesznek ... mindenüktől megválni és a helységet pusztán hagyván ... elszéledni”, — az apát 1743. szeptember 29-én még szigorúbb szerződést vetett rájuk. Ez az „elrontott” örökös szerződés — kisebb változtatással — fennállott egészen a jobbágyság megszüntetéséig [61].

A lakosság lélekszámának növekedésével és a piaci lehetőségek kitágulásával a földesurak emelték a parasztoktól szedett járadékok nagyságát — ezen belül elsősorban a robotot —, továbbá elkerítették a községi földeket, saját használatukba vonták a faluközösség erdeit, elvették a regálékat, s elkobozták az irtásföldeket. A földesúri törekvések nem tettek különbséget falvak és mezővárosok között. Sor került olyan mezővárosok, mint Kanizsa, Keszthely vagy Zalaegerszeg török korban kiharcolt politikai jogainak a felszámolására is.

Az elpusztított *Kanizsa* várát az udvarnak tett szolgálatai fejében 1705-ben Grasics báró kapta meg, de 1717-ben eladta Szapáry István

grófnak. A Szapáryak „sok erőszaktétellel” kikényszerítették, hogy a város nekik, mint földesuraknak, évi 700 forint árendát és tizedet adjon. Majd amikor gróf Batthyány Lajos nádor Mária Teréziától az 1690-ben Kanizsát felszabadító Batthyány Ádám érdemeinek elismerésül donációt szerzett az elhalt Szapáry összes birtokaira, 1743-ban a Batthyány-család lett Kanizsa földesura. A nádor 1753-ban úriszéket tartott, s az új szerződés alapján az uradalom félretette a város összes korábbi szerződéseit és kiváltságait. Megrövidítette a várost határában, s az eddigi tizedet kilencedre emelte fel. Aki nem tudta bemutatni ingatlan-levelét, annak házára, földjére, rétéjére az uradalom tette rá a kezét. A bíraskodás jogát, „amit a város felséges Cameralis Administratiótól kapott”, elvette, s mintha nem is szabadváros, hanem jobbágyközség lett volna, az úriszékekkel ületett törvényt [62].

A török időkben — mint láttuk — a *keszthelyi* végvári sereg tagjai nemigen ismertek földesurat; kilencedet, tizedet nem adtak, hegyvámot nem fizettek. Földjeiket szabadon adták-vették és hagyták másokra. Szabadon faiztak és legeltettek a keszthelyi határon kívül a „szabad földön”, a faludi és tomaji határban [63]. E kiváltságaikat katonai feladatuk teljesítése ellenében kapták engedményül. Az elhagyott pusztákon levő földeket és réteket, „melyek a török háború alatt vad parlagokká és sűrűkké és bozótokká váltak”, a keszthelyiek kiirtották és szabadon használták. Minden városi lakosnak volt 10—15—20 hold „minden adózás nélkül szabadon bírt” földje, s annyi rétje, hogy nemcsak elegendő szarvasmarhát és sertést, hanem még seregszámra birkát és kecskét is tartottak. A robotnak és kilencednek hírét sem ismerték. A különleges hadiszolgálat fejében a földesurak mentesítették őket a robotterhektől. „De ha szolgáltak is valamit, bizonyosan nem másért, mint valamely különös beneficiumokért, vagy az uraságtól nekik különösen adatott allodiális földek és rétek használásáért.” Ezt a szolgálatot csak árenda és készpénzfizetés helyett tették, melyet később, „habár tőlük azon beneficiumokat visszavette is (az uraság — Sz. I.), mindazonáltal szokása szerint élván az alkalmatossággal, legalább vagy özvegyeiken, vagy árváikon meg is vévén azon robotokat és lassanként ususába lépett és aképpen őket subjugálta (leigázta)”. A „házülések minéműsége”, vagyis a belsőség nagysága szerint 1—2—3—4—5 napot szolgáltak évenként. Ez a szokás a kuruc háború után kezdődött, s tartott 1745-ig, amikor Festetics Kristóf keszthelyi tiszttartója 1—2—3 gyalog napszámmal felemelte szolgálatukat [64].

A mezővárosi lakosok többnyire mesteremberek, iparosok voltak, az iparuk mellett azonban a környező dombokon bortermeléssel foglalkoztak [65]. Keszthelynek saját magisztrátusa volt, amely ítélkezett a köztük fennforgó ügyekben. Ugyancsak a város kezelte a királyi kisebb haszonvételeket: a korcsma, mézárszék és a vásártartás jogát. Az egykori végvári őrség a veszprémi püspöknek tizedet sem fizetett. Amikor 1711-ben a püspökség a tized megfizetésére akarta őket szorítani, ellenálltak, s a király trónusához folyamodtak. A hagyomány szerint a keszthelyiek dobszóra összeszaladtak, amikor a tizedszedők megjelentek közöttük, s majdnem Sümegig üldözték őket [66].

Amikor Festetics Kristóf a Pethő-örökséggel együtt megszerezte Keszthely mezővárosát, 1739. március 14-én felszólította Borsó Ferenc bírót és általa az egész várost, hogy adják át neki, mint a Pethő-család jussát öröklő földesúrnak a régi földesuraiktól származó kontraktuális, vagy immunitális leveleiket [67]. Festetics felfogása szerint a keszthelyiek kezében levő földek ugyanis nemesi jószágok voltak, amelyek a várhoz, vagy az előző földesurak allódiuaihoz tartoztak, s amelyeket ők elzálogosítottak, elcserélték Keszthely nemes és nem-nemes lakóinak, sőt másoknak is. A keszthelyiek nem akarták „a súlyos pernek kétséges kimenetelét” vállalni, ezért inkább visszabocsátották a kezükben levő jószágokat Festetics Kristóf kezére [68].

Így aztán a „régenten semmi földesuraság hatalma alá nem vettetett fegyverrel szolgáló és civilis szabad fundusokon lakó szabad nép” nem tudta megtartani régi szabadságát és egykori kiváltságaiban gyökerező jussait. A földesúri hatalom Keszthely mezőváros egész működését ellenőrzése alá akarta vonni. Arra törekedett, hogy a mezőváros bírója és előljárósága a földesúri felsőbbség gazdasági kiszolgálója legyen. Festetics Kristóf megszüntette Keszthely mezőváros szabad bíróválasztási jogát. A megüresedett esküdti helyekre saját embereit jelölte. A város azonban nem fogadta el őket és a földesúr tetszése ellenére választott. Festetics a választást megsemmisítette, mert „megsértették” vele — úgymond — földesúri jogait. Az új jelöltek felerészben az uraság által betelepített német iparosokból kerültek ki [69]. A bírónak, aki az előbbi választást a földesúr akarata ellenére vezette, távoznia kellett a városból. A nép viszont az újonnan megválasztott előljáróságban jogainak árulóját, s az uradalom csatlósát tekintette, mely „nem a szegénységnek hasznát szomjúhozza” [70].

Az úrbérrendezés idejére az egykori végvári katonák utódai zsellérsorba süllyedtek Keszthelyen. De a város lakossága nem tudott beletörődni a földesúri iga viselésébe. A földesúrral állandóan pereskedtek, miközben gyakran visszaidézték emlékezetükben a török időket, amikor mint végvári katonák, földesurat nem ismertek. A keszthelyiek „az úri rendet, melyet Festetics Kristóf fundált közikben”, 1766 tavaszán „fenekestől fölfordították” [71].

Miként „a Festetics úri ház” Keszthely mezővárosát „minden kigondolható utakon és módokon jobbágyi és paraszti járom alá hódéttani” törekedett, ugyanúgy, a veszprémi püspökség is igyekezett „a legalábbvaló jobbágyságra juttatni” mezővárosait, Veszprémet és Egerszeget [72]. A veszprémiek — épp úgy, mint az egerszegiek — nagyon jól visszaemlékeztek azokra az időkre, amikor „senkinek sem földbért nem adtak, sem szolgálatot nem tettek, mivel ők a kereszténységnek előljárói voltak és ő felségének s a hazának mindenkor fegyvereivel szolgáltak” [73]. Volkra veszprémi püspök és az *egerszegiek* között 1713 augusztus 2-án létrejött kontraktus értelmében a városiak évi 50 forint árendát fizettek, ennek fejében a püspök megígérte, hogy „a minémű igasságban, szokásban, mindenféle rend tartásában” ennekelőtte éltek, azokban továbbra is megtartja őket [74]. Ezek szerint az egerszegiek továbbra is megmaradhattak az 1703. évi Széchenyi-féle kontraktus mellett, melyet

nemcsak Volkra, hanem 1726. április 27-én Acsády Ádám püspök is megerősített. Padányi Bíró Márton veszprémi püspök árendájukat 1746-ban évi 160 forintra emelte fel, majd tíz év múlva, 1756 decemberében úriszékre idézte meg őket. Az úriszéken a közeli Keszthely, Lenti, Lendva és Kanizsa — egykori véghelyek — elsősorban pedig székvárosa, Veszprém normája alapján kívánta a püspök az egerszegiekkel is rendezni az úrbéri viszonyokat. „Sok véghely volt egykor, mint Kanizsa, Kányavár, Pölöske, Szentgyörgyvár, Lövé, Keszthely — érvelt a püspökség —, amelyek ma úrbéri alávetettségben tartatnak, — miért ne lehetne tehát ugyanerre a sorsra juttatni Egerszeget is?” [75]. Az egerszegiek elkeseredett, makacs osztályharca azonban útját tudta állni a püspökség törekvéseinek; a kúria meghagyta őket régebbi szolgálataik mellett. A szerződésük értelmében árendát fizettek, de jobbágyi szolgálatot, robotot nem tettek. A tized megadására is csak a Mária Terézia-féle úrbérrendezés folytán kényszerültek. „Mi városi szabad árendások lévén — vallották öntudatosan az egerszegiek 1768-ban — örökös jobbágyi kötelességen kívül vagyunk” [76].

Koller Ignác veszprémi püspök 1768-ban sem az egerszegiekre, sem a sümegiekre nem vetette rá a „keménykezű” Mária Terézia-féle urbáriumot, hanem továbbra is megtartotta őket korábbi „contractusok és eddig való usus mellett” [77]. Ennek fejében, ha „a szükség úgy hozza magával, a Méltóságos Földes Uraság mellett egy holnapig stipendium (fizetés — Sz. I.) nélkül, többre pedig stipendiumért, fegyverrel szolgálni és katonáskodni kötelesek lesznek” [78].

Az *állandó hadsereg fenntartása* —, amely mint újabb teher nehezedett az elnyomorodott, kifosztott magyar jobbágyokra —, az *egykori véghelyek vagy katonafalvak különleges katonai szolgálatait szükségtelessé tette*. Ritka kivételnek számított az olyan eset, mint Egerszegé vagy Sümegé, hogy az esetenként kiállítandó püspöki bandériumban kellett fegyverrel szolgálniuk. A földesurak 1730—1750 között egymásután vették revízió alá a különleges katonai feladatok teljesítése ellenében adott XVII. századi szerződéseket [79]. Hiába hivatkoztak gróf Batthyány Ádám *szepetneki* alattvalói is a régi szabadságukat és katonai szolgálatukat tartalmazó szerződésre, „mely mellett rendes szabadságban és fegyverbéli szolgálatban voltak, táborokra jártak, de jaj, mely rosszul fordult utollára...” [80]. A földesúr súlyos robotra fogta őket, irtásföldjeiket elkobozta, sokat közülük kiűzetett a helységekből, s helyükbe új telepéseket hozatott.

Mikor Széchenyi Zsigmond és Ignác az egykori véghely, *Resznek* lakóit jobbágyi járom alá akarták vetni, a földesurak ellen „pártot” ütöttek, s „örökös adózó fizető és robotoló jobbágyi kötelességüket félretévén” „nagy vakmerő fejességgel” megtagadták a földesúrnak járó szolgáltatásokat. A Széchenyiek a „refractarius (engedetlen — Sz. I.) és minden ok nélkül (!) fejeskedő, s az igazság ellen rugodozó, s vissza vonyó” jobbágyaik ellen fegyveres karhatalmat vettek igénybe, mire a resznekiek „helységüket pusztán hatták, rész szerént az erdőkben lapangottak, rész szerént szomszéd helységekből el széllettek” [81].

A földesurak ilyen és ehhez hasonló brutális módszerekkel törték

be az egykori végvári katonák utódait a „második jobbágyság” igájába. Azoknak a véghelyeknek a lakosait, akik örökös jobbágysorba kerültek, „száma nélkül hol marhával, hol gyalogh, télen, nyáron edgyaránt hajtották” úrdolgára [82]. A reszneki jobbágyok 1746-ban a helytartótanácsnál kértek védelmet földesuruk, gróf Széchenyi Ignác ellen, aki helységükben majort csináltatott, s ahhoz elszedte szántóföldjeik és rétjeik nagyobb részét. Most ők tartoznak „azon földeket megszántani, bevetni s aratni, réttyeit megkaszálni, fölgyűjteni, behordani, egy szóval mindennémű dolgait végben vinni” [83]. A tisztek gorombasága a Festetics-birtokokon — és másutt is — olyan hatalmas méreteket öltött, hogy Kemenden sok jobbágy kénytelen volt elhagyni telkét [84]. A szepetnekiek 1766-ban amiatt panaszkodtak gróf Batthyány Ádámra, mert mindenféle termésükből tizeden kívül kilencedet is vett, holott azelőtt nem-hogy kilencedet, de tavasziból tizedet sem adtak [85]. „Az erdővel sem vagyunk szabadok — folytatták tovább panaszukat a szepetneki jobbágyok — úgyszólván még csak haszontalan fát sem merünk tűzre levágni, úgy marháinkat pascuáltatni (legeltetni — Sz. I.), noha az erdő is minket illetne. Most csak egy fejszére nyelet sem vághatunk, mindgyárt a jáger foszt bennünket és keményen büntetnek” [86]. A kemendiek az udvarhoz fordultak panaszukkal, hogy Festetics Kristóf „Magyarország összes törvényei és urbáriumai ellenére rendkívül súlyosan terheli meg őket” [87].

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy *a véghelyek egy részének sikerült megtartania viszonylag kedvezőbb kontraktualista, szerződéses helyzetét és a szabad költözködés jogát egészen a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig, sőt néhánynak (mint például Tihanynak, Sümegnek, Egerszegnek stb.) még ezután is. De terheik a földesúri áru-termelés során a maguk sokrétű, változatos együttesével lassanként mindinkább egyöntetűbbé váltak — eltekintve néhány mezővárostól — az örökös jobbágyok terheivel. Az egykori szélnek eresztett végvári katonák utódainak zöme, akár lakóhelyén, akár a szomszédos vidéken jobbágytelket felvállalva, lassanként beleolvadt az örökös jobbágyságba. A „vitézlő rend” szabadparaszti törekvései a Rákóczi-szabadságharc bukása után a XVIII. században hajótörést szenvedtek a megszilárdult „második jobbágyság” keretében.*

J E G Y Z E T E K

- [1] Magyarország története 1526—1790. Bp. 1958. 208. l.
- [2] Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő feloszlására, 1671—1702. Századok, 1904. 115—116. 118. l.
- [3] Batthyány-család lt. Missil. Fancsy István szentgyörgyvári kapitány levele Batthyány Kristófhhoz, 1681. április 17.
- [4] Takáts, Kísérletek 125. l.
- [5] Közös p. ú. lt. Babocsay levelei Montecuccolihoz, és a hadi tanács 1668. május 14-i jelentése a balatoni végházak nyomoráról, Hung. fasc. 14 564. Id. Takáts, Kísérletek 17. l.
- [6] Uo. Batthyány Kristóf levele a hadi tanácshoz, 1668. május 23. Id. Takáts, Kísérletek 18. l.
- [7] Batthyány-család lt. Missil. Széchenyi György veszprémi püspök levele Batthyányhoz, 1654. július 2.

- [8] Uo. Radonay Mátyás zalavári apát levele Batthyány Ádámmal, 1685. aug. 31.
- [9] Takáts, Kísérletek 223. l.
- [10] Uo. 324. l.
- [11] *Esze Tamás*: A szegénylegények éneke. Irodalomtörténeti Közlemények. LVII. évf. 1—4. sz. Bp. 1953. 5—6. l.
- [12] *Füssy Tamás*: A zalavári apátság története. Bp. 1902. 218. l.
- [13] *Esze*, A szegénylegények éneke 22. l.
- [14] *Sörös Pongrácz*: A tihanyi apátság története. II. köt. Bp. 1911. 6—7. l.
- [15] *Füssy*, A zalavári apátság 225—226., 228. l.
- [16] *Makkai László*: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Bp. 1956. 5. sköv. 1.
- [17] Országos Levéltár. Helytt. Conscriptio Episcopatus Vesprimiensis, 1802. 246—247. l.
- [18] *Tóth Gyula*: Balogh Ádám kuruc brigadéros. Bp. 1958. 12. l., OL Forgách-család lt. 1701—1703. Fasc. 41.
- [19] Festetics-család lt. Zalad. Nr. 1025.
- [20] *Tóth*, Balogh Ádám 243. l. 24. sz. jegyzet, A veszprémi katonaság harcaira: *Lukcsics Pál—Pfeiffer János*: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933., *Erdélyi Gyula*: Veszprém a török hódoltság korában. Bp. 1913.
- [21] *Tóth*, Balogh Ádám 243. l.
- [22] Uo. 243. l., *Sörös*, A tihanyi apátság története. I—II. köt. Bp. 1907—1911.
- [23] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 9.
- [24] Uo. Fasc. 2. Nr. 2A.
- [25] Uo. Fasc. 7. Nr. 1.
- [26] Festetics-család lt. Zalad. Nr. 749.
- [27] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 9.
- [28] Uo.
- [29] *Sörös*, A tihanyi apátság. II. köt. 296—297. l. és 301. l.
- [30] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 15.
- [31] Uo.
- [32] *Esze Tamás*: Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. Bp. 1955. 33. l. Rákóczi így említi őket: „Ez volt legjobban felfegyverzett, s a török háborúban begyakorlott katonaságom.” Nagy kárára volt a szabadságharcnak, hogy jórésük odaveszett 1704-ben Koroncónál és széthullott a szerencsétlen dunántúli hadműveletek során.
- [33] *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. Bp. 1951. A történettudomány kérdései. 12. sz.
- [34] *Esze*, Kuruc vitézek folyamodványai 10. l.
- [35] *Várkonyi Ágnes*: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Századok, 1952. 2. sz. 413. l.
- [36] *Várkonyi*, A Dunántúl felszabadítása 413. l., *Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története. VII. köt. Bp. 1898. 565—568. l., *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1907. 330—334. l., *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi-szabadságharc. Bp. 1953. 30—31., 39—43. l., *Várkonyi Ágnes*: Vak Bottyán. Bp. 1951. 32—33. l.
- [37] *Sörös*, A tihanyi apátság. II. köt. 37., 297—298. l.
- [38] *Esze*, Kuruc vitézek folyamodványai 15—16. l.
- [39] *Sörös*, A tihanyi apátság. II. köt. 301. l.
- [40] *Sörös*, A tihanyi apátság. II. köt. 300—301. l.
- [41] *Sörös*, A tihanyi apátság. II. köt. 298. l.
- [42] *Sörös*, A tihanyi apátság. II. köt. 299—300., 712—716. l.
- [43] *Sörös*, A tihanyi apátság. II. köt. 100. l., OL Neoreg. acta. Fasc. 1060. Nr. 52.
- [44] *Thaly Kálmán*: Dunántúli vármegyék gyűlése Sümegen, 1708. Történelmi Tár, 1899. 193—234. l.
- [45] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 2. Nr. 2., *Sörös*, A tihanyi apátság. II. köt. 301—306. l.
- [46] *Esze*, Kuruc vitézek folyamodványai 14. l.
- [47] *Thaly Kálmán*: Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve, 1706—1709. Bp. 1901. 96. l.
- [48] *Heckenast*, A Rákóczi-szabadságharc 118—128. l.
- [49] *Darnay Kálmán*: Bujdosó gyöngysor. Bp. é. n. 218. l.

- [50] *P. Zsigmond Pál*: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952. 91. 1.
- [51] *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. Bp. 1896. Magyar Statisztikai Közlemények. XII. 391. 1.
- [52] *Csapody Csaba*: Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében. Bp. 1933. 31. 1.
- [53] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 9.
- [54] *Kropf Lajos*: Clements Simon utazása hazánkban 1715-ben. Tört. Szemle, 1921. 118—142. 1.
- [55] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Conscriptio Regnicolaris 1720., „Oppidum Perlak. Hujus oppidi incolae siquidem omnes libertini ex antiquitus armis servire soliti antea in majori numero fuerunt, sed a quo alma Pax cum Turca conclusa, est, hinc inde magna pars illorum jam Croatiam, jam vero ad alia loca transmigravit...”
- [56] Acsády, Magyarország népessége 165., 392. 1.
- [57] Uo. 392. 1., Festetics-család lt. Zalad. Nr. 1087.
- [58] Zalaegerszegi Állami Levéltár, 1730. évi conscriptio.
- [59] Uo. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 1. Nr. 10., Fasc. 7. Nr. 1.
- [60] Sörös, A tihanyi apátság. II. köt. 306—308. 1.
- [61] Uo. 308—314. 1.
- [62] *Barbarits Lajos*: Nagykanizsa. Bp. 1929. 25—27. 1.
- [63] Keszthelyi rendtartás 1661-ből. M. Gazdaságtört. Szemle. Bp. 1895. 63—64. 1.
- [64] Festetics-család lt. Zalad. Nr. 2890.
- [65] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Acta Urbarialia. RNP. Keszthely, 1768.
- [66] Festetics-család lt. Zalad. Nr. 2512.
- [67] Uo. Zalad. Nr. 1090.
- [68] Keszthely városi lt. 1757. június 30.
- [69] *Bontz József*: Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896. 121. 1.
- [70] Festetics-család lt. Zalad. Nr. 1678d.
- [71] Uo. Memorab. Nr. 71.
- [72] *Thury Etele*: Veszprém városának története. Történelmi Tár, 1905. 28. 1.
- [73] Uo. 26. 1., Egerszegre: Zalaegerszegi Állami Levéltár. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 3. Nr. 15., 1756. „...avitam antenatorum nostrorum... fidelitate fidelibusque servitiis, imo et abundantia pro Rege et Regno concomitanter et ipso Episcopali Oppido Szala Egerszegh, atque adeo immediate pro ipsis Episcopaliu Bonorum collatoriis sanguinis sui profusione partam Libertatem oneribus coloniali sorti subjectorum paribus subversum iri periclitamur”.
- [74] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 13. Nr. 1
- [75] Uo. Fasc. 3. Nr. 18.
- [76] Uo. Acta Urbarialia RNP Egerszeg, 1768. május 27.
- [77] Uo. Processus Sedium Dominalium. Fasc. 13. Nr. 1., Uo. Acta Urbarialia, Visitatione urbariales, Sümegh, 1768. július 12.
- [78] Uo.
- [79] *Soós Imre*: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941. 12—13. 1.
- [80] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Közgyűlési jkv. 1766/67, 270—271. 1.
- [81] Uo. Acta Urbarialia. Resznek, 1746. szeptember 16.
- [82] Uo. Acta Urbarialia. Zalaabér, RNP 1780. május 27.
- [83] *H. Balázs Éva*: Jobbágylevelek. Bp. 1951. 183. 1.
- [84] Festetics-család lt. Zalad. Nr. 1670.
- [85] Zalaegerszegi Állami Levéltár. Közgy. jkv. 1766/67. 270—271. 1.
- [86] Uo.
- [87] Országos Levéltár. Urbarialia, 1765. július 29.

**DAS SCHICKSAL DER ENTLASSENEN SOLDATEN
DER GRENZBURGEN IM PLATTENSEEGEBIET (1671—1750).**

Der Wiener Hof hatte nach dem Sturz der Konspiration von Wesselényi versucht, die ungarischen Streitkräfte im Lande aufzulösen. Je mehr sich der das Land von den Türken rückerobernde Krieg seinem Ende nahte, umso mehr rückte der alte Gedanken in den Vordergrund: die ungarischen Soldaten der Grenzbürgen zu entlassen. In der Vernichtung der Grenzburgstreitkräfte konnten sich die Habsburger nicht nur auf ihre eigenen Heere, auf die Verordnungen der Hofämter, sondern auch auf die Hilfe der ungarländischen kirchlichen und weltlichen Grossgrundbesitzer stützen. Auch diese versuchten, den gewisse Vorteile geniessenden Kriegerstand wieder in das allgemeine Bauernschicksal zurückzudrängen. — Die antifeudalen Kämpfe der Grenzburgsoldaten führte zu keiner Bewegung, die grössere Gebiete umfasste. Die Soldaten von Veszprém, Egerszeg, Keszthely, Szigliget und Tihany hatten jedoch erbittert und auch nicht ganz erfolglos für ihre erworbenen Rechte gekämpft.

Nach alledem müssen wir es nur für natürlich halten, dass die in ihrer alten Freiheit bedrohten und vor dem bauerlichen Schicksal stehenden Grenzburgsoldaten in Transdanubien zu Wegebereitern des Freiheitskampfes von Rákóczi wurden. Infolge des Friedens von Szatmár (1711) wurde Ungarn freie Beute der Habsburger, die Bauern aber die der Grossgrundbesitzer. Einem Teil der Grenzbürgen im Plattenseegebiet gelang es noch eine Zeit-lang ihre verhältnismässig günstigere Stellung und auch noch das Recht der freien Umsiedlung zu wahren bis zum Urbarium von Maria Theresia, einigen sogar auch noch nach diesem (Tihany, Sümeg, Egerszeg). Ihre Lasten wurden im Laufe der Entwicklung der Warenproduktion der Grossgrundbesitzer immer mehr den Lasten der Erbleibeigenschaft gleich, — abgesehen von einigen Marktflecken (oppidi). Die Nachfahren der einstigen Grenzburgsoldaten haben an ihren Wohnsitzen oder in der Nachbarschaft Bauernlehen angenommen und gingen so in der Masse der Erbleibeigenen auf. Die freibäuerlichen Bestrebungen des Kriegerstandes hatten nach dem Sturz des Freiheitskampfes von Rákóczi im Rahmen der immer fester werdenden zweiten Leibeigenschaft Schiffbruch erlitten.